

Тетяна Шовкопляс,
наук. співробітник НБУВ
Алла Герус,
зав. сектору НБУВ

РОДИНА МАНГАНАРІ ТА ЇЇ ВНЕСОК У РОЗВИТОК КАРТОГРАФІЇ ТА ГІДРОГРАФІЇ

Висвітлюється життєвий шлях та багатогранна науково-практична та громадська діяльність одного з славетних, але маловідомих родів, що проживав на півдні Російської імперії (сучасної України) – роду Манганарі – військових, вчених-гідрографів і картографів, громадських діячів. Простежуються біографії трьох поколінь, що в кінці XVIII ст. переселилися з Греції до м. Миколаєва.

У дослідженні широко використані джерела та картографічні документи з відділу стародруків та рідкісних видань, фонду сектору картографічних видань НБУВ, періодичні видання Росії та чисельні довідкові видання.

Ключові слова: родина Манганарі, картографія, гідрографія, Греція, Миколаїв.

Ще за часів Київської Русі вихідці з Греції почали оселялися на причорноморських землях, поповнюючи, переважно, елітні верстви населення. Пізніше, коли вплив Османської імперії поширився на всі Балкани, південь Російської імперії став тим регіоном, де селилися греки-переселенці. Це, зокрема, родини Манганарі, Мандражи, Палеологи, Аркаси, Іпсіланті та ін., для яких українська земля стала рідною. Представники цих родин опановували різноманітні сфери діяльності (державна, військова, наукова та ін.), у кожній з яких зробили помітний внесок.

Головною метою даного дослідження є висвітлення ролі і місця грецького роду Манганарі, пов'язаного насамперед з глибокими гідрографічними дослідженнями та складанням за їх висновками неперевірених, найдокладніших карт. Проведення наукових досліджень та створення карт було зумовлене специфікою соціально-економічних та військово-політичних умов. Російсько-турецькі війни першої половини XIX ст., участь у яких вимагала досконалого знання Чорноморської акваторії, зробила необхідним детальне вивчення цього регіону. Є. П. та М. П. Манганарі по праву вважаються основоположниками системи

гідрографічних робіт в Росії. Крім того, це прізвище вписано у військову історію та історію військово-морського флоту Російської імперії, до складу якої входили українські землі.

Практично всі енциклопедичні видання містять стислі відомості про представників родини. Детальному вивченню історії греків-переселенців у Росії (зокрема Манганарі) були присвячені наукові праці Ю. Д. Пряхіна [5; 6].

Бажанню авторів дослідити історію родини Манганарі сприяв той факт, що при вивченні фонду картографічних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського було виявлено 15 примірників карт (найбільше в Україні) Є. П. та М. П. Манганарі, які надійшли з різних зібрань: десять примірників відмічені штампом «Библиотека Одесского Общества Истории и Древностей», три карти були передані серед інших з приватної колекції Олексія Захаровича Попельницького (1850–1929), відомого українського філолога, бібліофіла, громадського діяча, про що свідчать його автографи на кожному примірнику.

Глава дружньої багатодітної родини Павло Михайлович Манганарі походить з досить заможного дворянського роду. Він народився у 1759 р. на острові Хіос (Греція). Рід Манганарі походить з давньої шляхетної грецької фамілії, яка володіла значною нерухомістю. Брав активну участь у національно-визвольній боротьбі проти османського іґа, за що переслідувався турецькою владою. В кінці XVIII ст. родина змушена була рятуватися втечею на південь Росії, а саме у м. Миколаїв, де і осіла. Глава родини отримав тут землі, побудував великий кам'яний будинок та прийняв присягу на російське громадянство. Чинів він не мав, не був на державній службі. До кінця своїх днів прожив на півдні Росії, маючи маєтності у містах Миколаєві та Євпаторії. Виховав трьох синів та трьох дочок, наслідуючи і зберігаючи грецьку мову, звичаї, сімейний уклад свого роду та перейнявши традиції української землі, яка їх прийняла.

В 1815 р. після подання належних документів було офіційно підтверджено отримання спадкового російського дворянства Павлу Миколайовичу Манганарі та його дітям. Своїм нащадкам він зміг дати гарну домашню початкову освіту, але головне – виховати їх відповідальними, працелюбними, чесними та порядними громадянами нової батьківщини. Це в значній мірі сприяло досягненню синами успіхів у побудові неординарної військово-морської кар'єри, науковому та громадському житті.

Старший син Єгор першим зв'язав свою долю з морем, що відповідало національним звичаям та родинним традиціям. Наслідуючи його вибір,

молодші брати Іван та Михайло продовжили родинну справу. Всі вони досягли значних успіхів, слави та визнання. Завдяки натхненній праці на благо своєї нової батьківщини, їх імена по праву увійшли в історію російської та української науки.

Єгор Павлович Манганарі (1796, Греція – 1859, Миколаїв) розпочав військово-морську службу 30 квітня 1809 р. учнем Чорноморського штурманського училища в Миколаєві. З 1815 р. – він гардемарин, а з 1816 р. після річного практичного плавання на кораблях Чорноморського флоту залишився мічманом у його плавскладі [8; 9].

У 1816–1824 рр. під час щорічних плавань молодший офіцер отримав значний практичний досвід як керівник штатним складом морських команд, набув навичок в управлінні судами. Спочатку був командиром бригадини «Волга», а пізніше групи канонерських човнів Дунайської флотилії при Ізмаїлі. Це дало йому можливість досконало вивчити акваторію: східну частину Чорного моря, Дніпровський та Дністровський лимани, Дунайські гирла та інше і багато в чому визначило успіхи у подальшій практичній та дослідницькій діяльності.

У чині лейтенанта та командира брига «Николай» за наказом флотського командування в 1825 р. Єгор Манганарі почав детальний опис Дніпровського лиману та річки Бугу, що було початком гідрографічних досліджень і надалі стало головною справою його життя. Робота була виконана досить швидко на високому професійному рівні і відразу привернула увагу командування флотом до перспективного фахівця. Наступні 10 років фактично були присвячені картографо-гідрографічним дослідженням і дали змогу Є. П. Манганарі стати одним з найбільш досвідчених гідрографів Чорноморського флоту.

В період з 1826 по 1836 рр., перебуваючи на посту командира брига «Николай», а потім яхти «Голубка», він проводив детальні гідрографічні дослідження Чорного та Азовського морів з використанням найновіших на той час методів. Маючи обмежену кількість плавзаходів та більш-менш підготовлених для цих досліджень офіцерів та матросів, Є. П. Манганарі зміг так організувати роботи, що точність та достовірність цих матеріалів підтверджується багато років потому навіть при сучасних, у тому числі і космічних методах.

Окрім науково-прикладних досліджень були у Є. П. Манганарі і бойові досягнення. Він брав участь у російсько-турецьких війнах у 1811 та 1828–1829 рр. Пізніше, за бойові операції на Кавказі 1833–1834 рр. був нагороджений орденом Св. Станіслава 2-го ступеня. На цей час за особливі заслуги у вивченні гідрографії Чорного та Азовського морів він уже мав

орден Св. Анни 2-го ступеня (1827) та Св. Володимира 4-го ступеня (1829), а також заохочувальну премію в розмірі 750 карбованців.

У 1835 р. за описи турецьких берегів Чорного моря та величезну роботу з підготовки до видання карт окремих ділянок турецького узбережжя султан нагородив його діамантовим орденом Нішан-Іфтіхар. Це свідчило про міжнародне визнання цих досліджень.

Єгор Манганарі поставив за мету створити на основі своїх напрацювань сучасний на той час атлас морських карт Чорного та Азовського морів. Для прискорення робіт з випуску атласу головний командир Чорноморського флоту, видатний мореплавець адмірал М. П. Лазарев дістав дозвіл уряду на гравірування карт в Гідрографічному департаменті Морського міністерства в Санкт-Петербурзі, оскільки в Миколаєві не було для цього достатньої виробничої бази.

У 1840 р. Є. П. Манганарі, вже в чині капітана 1-го рангу, був направлений на три роки до Санкт-Петербургу для безпосередньої участі в складанні карт. Робота була складною, дуже копіткою, дещо доводилося робити вперше. По її закінченні атлас був виданий у Гідрографічному депо м. Миколаєва. Перші примірники вийшли 1841–1842 рр., за що автор був нагороджений діамантовим перснем. Роботу над виданням було завершено у 1844 р., про що адмірал М. П. Лазарев доповів у столицю. Один примірник нового атласу був відправлений у подарунок турецькому султанові, що, зважаючи на складні відносини між державами, було сприйнято турецькою стороною з великою подякою, але не без здивування.

Робота по створенню «Атласу Чорного моря» стала найважливішою працею всього життя Є. П. Манганарі. Вихід у світ атласу зробив автора всесвітньо відомим гідрографом і картографом. Не можна не відзначити, що сучасні видання цього напрямку науки використовують карти з цього атласу як фундаментальну основу.

«Атлас Чорного моря» включає 28 найточніших карт всього узбережжя Чорного та Азовського морів з прибережним рельєфом місцевості, населеними пунктами, маяками. Були нанесені проміри глибин, ізобати, вказані донні відклади, течії та ін. Крім того атлас містить 17 аркушів літографій, гравірованих в Англії, – панорам узбереж, найбільш характерних орієнтирів та мисів.

Вся подальша служба Є. П. Манганарі була повністю присвячена мореплаванню, гідрографії та навігації. У 1846–1848 рр. на посаді капітана фрегата «Агатополю» він командував Дунайською флотилією і продовжував наукові дослідження Чорного моря. У 1849 р. з присвоєнням чергового звання генерал-майора корпусу флотських штурманів був

призначений директором чорноморських маяків. Цю посаду він обіймав до 1856 р., натхненно працюючи для навігаційного забезпечення мореплавання, зокрема під час Кримської війни 1853–1856 рр.

Під науковим керівництвом Є. П. Манганарі, завдяки подальшим гідрографічним дослідженням Чорного та Азовського морів, доповнювалися, вдосконалювалися та перевидавалися карти морів, портів та лиманів, створені в 30–40-ті рр. XIX ст.

Є. П. Манганарі прослужив на Чорноморському флоті 48 років. Влітку 1857 р. в ранзі генерал-майора звільнився з військової служби за станом здоров'я. Помер він 1859 р. в м. Миколаєві, де і був похований на міському кладовищі.

Менш відоме ім'я середнього брата – Івана Павловича Манганарі (1802–1863) – генерал-майора, досвідченого військового і флотського адміністратора. Наслідуючи традиціям роду, він також присвятив своє життя Чорноморському флоту як військовий, але практично не брав участі у наукових дослідженнях.

Як і старший брат, він почав військову службу в 13 років гардемариним. До 1822 р. постійно перебував у плаваннях по Чорному морю. З 1822 по 1825 р. служив у Дунайській флотилії при фортеці Ізмаїл. У 1824 р. отримав чин лейтенанта. З 1825 р. служив безпосередньо на Чорному морі, беручи участь у Російсько-турецькій війні 1828–1829 рр. біля анатолійського та румунського узбережжя.

Протягом 1830–1839 рр. І. П. Манганарі був учасником всіх морських кампаній на Чорному морі. У 1834 р. отримав чин капітан-лейтенанта. З 1840 р. – командир транспорту «Березань». У 1847 р. в чині капітана 1-го рангу був призначений керуючим Херсонським портом. За роки служби отримав почесні нагороди: орден Св. Станіслава 3-го ступеню, Св. Георгія IV класу, турецьку золоту медаль та ін. На час закінчення військової служби в 1857 р. отримав, як і старший брат, звання генерал-майора.

Найбільш яскрава, довга і плодотворна біографія молодшого з братів – Михайла Павловича Манганарі (1804, Євпаторія – 1887, Миколаїв). Це видатна особистість в історії півдня Росії XIX ст., Чорноморського флоту, якому присвятив близько семидесяти років життя. Він був відомим мореплавцем, вченим-гідрографом і картографом, військовим діячем державного рівня. Наслідуючи приклад старших братів, почав службу гардемариним у 1815 р. в 11-річному віці. Його службова кар'єра, що прийшла на часи Російсько-турецької війни, складалася стрімко і успішно. Вже у свої 24 роки в чині лейтенанта брав участь у боях від Синопа до Варни, за що був нагороджений орденом Св. Георгія IV класу. За участь

у подальших боях з турецьким флотом нагороджений орденом Св. Володимира 4-го ступеня з бантом.

Починаючи з 1829 р., після закінчення активних бойових дій, М. П. Манганарі разом зі старшим братом Є. П. Манганарі включився в дослідницьку роботу. На яхті «Голубка» він зробив «опис Румелийського берега» (Румунія). Потім брав участь у гідрографічних роботах з опису Азовського моря та чорноморських берегів від Очакова до фортеці Кюстенджі (Констанца).

У 1836 р., маючи вже певний досвід, М. П. Манганарі змінив старшого брата на посту керівника гідрографічної експедиції, командира яхти «Голубка». У 1837 р. за визначні досягнення отримав звання капітан-лейтенанта. Протягом 1836–1843 рр., плаваючи на різних судах («Колхида», «Забіяка»), продовжував активні гідрографічні дослідження берегів Азовського моря, описи берегів Абхазії, результати яких Єгор Петрович використав при складанні окремих карт «Атласу Чорного моря». У 1842 р. Михайло Петрович був нагороджений орденом Св. Станіслава 2-го ступеня.

Головний командир Чорноморського флоту і портів адмірал М. П. Лазарєв високо оцінив здобутки молодого гідрографа. Тому, коли між Росією і Туреччиною була укладена угода про всебічне гідрографічне вивчення Мармурового моря і протокової зони, вибір адмірала був однозначним. М. П. Манганарі очолив спеціально створену експедицію, у складі якої під керівництвом вже капітана 2-го рангу постійно працювало 14 офіцерів, у тому числі 3 турецьких. Протягом 1845–1848 рр. з найвищою якістю були проведені зйомки і описи всього узбережжя моря, протокової зони, островів, а також зібрані дані з основних характеристик узбережжя для подальшого складання та видання лощії Мармурового моря (1850). За ці дослідження М. П. Манганарі отримав орден Св. Анни 2-го ступеня і чин капітана 1-го рангу (1849). Тоді ж був відряджений до Санкт-Петербурга в Гідрографічний департамент Морського міністерства для участі у виданні карт «Мраморного моря і Чорноморських проливів». Протягом чотирьох років разом з досвідченими фахівцями-картографами він готував і у 1853 р., напередодні Кримської війни 1853–1856 рр., завершив видання повного комплексу карт цього стратегічно важливого морського регіону.

Після повернення до Миколаєва Михайло Петрович в чині полковника очолив Чорноморську штурманську роту та керував всіма гідрографічними роботами.

У 1856 р. він отримав чин генерал-майора, а в 1859 р. – контр-адмірала. Тоді ж був нагороджений орденом Св. Володимира 3-го ступеня з мечем. Був призначений «состоять» при Чорноморській флотилії. Саме в ці роки

він активно займався модернізацією берегових споруд. У 1862 р. ним були розроблені вимоги до закупівлі в Парижі і монтажу нового обладнання для маяка на місі Тарханкут (Крим).

Протягом 1863–1873 рр. М. П. Манганарі обіймав посади командира Севастопольського порту та головного командира Миколаївського порту. За ці ж роки отримав ряд державних нагород: орден Св. Станіслава 1-го ступеня, Хрест за службу на Кавказі, орден Св. Анни 1-го ступеня. В 1873–1875 рр. виконував обов'язки Головного командира Чорноморського флоту і портів, а в 1876 р. отримав звання адмірала. У 1879 р. праця Михайла Петровича була відзначена орденом Св. Володимира 2-го ступеня, а в 1881 р. він був призначений Головним командиром Чорноморського флоту та портів і військовим губернатором м. Миколаєва. За роки своєї бездоганної служби М. П. Манганарі отримав всі російські державні нагороди, включаючи ордени Білого Орла і Св. Олександра Невського.

Крім військової та картографічної діяльності М. П. Манганарі брав активну участь у науково-просвітницькій роботі. За недовгий час губернаторства заснував у місті громадську бібліотеку, відкрив рятувальну станцію на річці Інгул та товариство піклування бідними. Ще при його житті в 1882 р. Гімназична площа в м. Миколаєві була перейменована в Манганарієвський сквер (нині Пролетарський).

У 1882 р. був призначений членом Адміралтейств-ради із звільненням з посади Головного командира.

Близько 20 років був дійсним членом Одеського товариства історії та старожитностей. Відомі керівники цього товариства, як З. А. Аркас, М. М. Мурзакевич, давали високу оцінку доробку родини Манганарі в таких працях: «Сравнительная таблица Эллинских поселений...» З. А. Аркаса [14], «Атлас Черного моря...» М. М. Мурзакевича [13], де автор рецензує дане видання, та ряді ін. Дуже цікава публікація під назвою «Материалы для истории съежек Черного и Азовского морей», що надрукована у виданні «Морской сборник» (1885; № 3. – С. 73–76) містить таблицю «Перечень оригиналов работ капит.-лейтен. Е. и М. Манганари, касающихся съежки и промеров Черного и Азовского морей, хранящихся в архиве Гидрографической части Черноморского флота».

Помер М. П. Манганарі 7 лютого 1887 р. в м. Миколаєві, де і похований.

Зважаючи на те, що родини в нього не було, всі свої маєтності і накопичення він передав рідному місту, а саме: Миколаївському благодійному товариству, Товариству Червоного Хреста, Товариству спасіння на водах, бідним духовного звання, народним школам та Адміралтейському собору. В некролозі, що був надрукований у

«Кронштадтском вестнике» 11 (24) лютого 1887 р., вказується також, що у списках флоту адмірал М. П. Манганарі був на п'ятому місці.

Треба відмітити, що на Чорноморському флоті в середині XIX ст. служило і наступне покоління видатного роду Манганарі: сини Єгора Павловича – Павло і Данііл – та син Івана Павловича – Микола.

Старший, Павло Єгорович, зарахований в гардемарини в 1836 р. Проїшовши школу у М. П. Манганарі, проводив гідрографічні дослідження на Балтійському і Чорному морях, але рання смерть у 1841 р. обірвала його роботу. Десять років (1850–1860) прослужив на Чорноморському флоті його брат Данііл Єгорович, який вийшов у відставку в чині лейтенанта.

Микола Іванович Манганарі віддав флоту 22 роки (1843–1865), пройшовши шлях від гардемарина до капітан-лейтенанта. З 1847 по 1851 р. служив на Балтійському флоті, а з 1851 р. до самої смерті – на Чорноморському, брав участь у обороні Севастополя. За бойові заслуги нагороджений орденом Св. Анни 3-го ступеня. Після закінчення військових дій був відраджений до зведеного Чорноморського флотського екіпажу.

У фонді сектору картографічних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігаються практично всі картографічні твори (включаючи «Атлас Черного моря»), складені представниками родини Манганарі. Автори дослідження надають опис та деякі пояснення до цих видань.

Перші карти Чорного моря представлені в декількох варіантах: рукописна, друкована карта 1840 р. з рукописними правками автора та чистовий друкований примірник теж 1840 р.

Одна з перших робіт Є. Манганарі – «Река Буг, в Древности Ипанис от Николаева до Днепровского Лимана / Описи Кап.-Лейт. Е. Манганари; грав. Григорьев. – 1:40 200. – Николаев: Гидрогр. Черномор. Депо, 1836. – 1 к.: 1 цв., печать; 98x63 см. – Монтирована на полотне. – Печать: «Ч. гидрографическое Депо» (інв. № 7945) *. На карті подані детальні відомості про берегову лінію та фарватер з промірами глибин.

У 1833 р. Є. Манганарі була складена «Карта Азовского моря, в Древности Меотийское озеро / Описи Кап.-Лейт. Е. Манганари; грав. Кубасов. – Б. м-ба. – Николаев: Гидрогр. Черномор. Депо, 1838. – 1 к.: 1 цв., печать; 64x97 см. – Монтирована на полотне. – Печать: «Ч. Гидрографическое Депо» (інв. № 16887). На цій карті немає додаткової інформації. Примірник, що був гравірований в С. Петербурзі в 1841 р. (інв. № 11790) включає дві додаткові карти: «Ейский рейд. – [1,5 мили в дюйме]; глубина в футах» та «Рейд Бердянский. – [1 мор. миля в дюйме]». Карта,

* Інв. № є шифром зберігання карти в фонді НБУВ.

що була виправлена по 1851 р. (інв. № 15808), включає, крім наведених вище, додаткові карти: «Литевская бухта. – [1:12 600], 150 саж. в дюйме», «Проход между Песчаными островами и Сазальнищим берегом. – [1,25 мили в дюйме]. – 1850». Крім того, додаткова карта «Ейский рейд» доповнена і виправлена, масштаб більш деталізований (1,25 милі в дюймі). Цікаво відмітити, що на картах як Азовського, так і Чорного морів невказані масштаби. Вони присутні лише на додаткових картах Азовських рейдів та бухт.

Спираючись на дані, що приведені в «Каталогі...» [4], можна визначити масштаб карти Чорного моря [1:1 314 000], 18 миль в дюймі.

Ще одна з карт, що зберігається у фонді сектору картографічних видань НБУВ, «Карта части Северного берега Черного моря от Мыса Херсонеса до Тамани / Описи Кап.-Лейт. Е. Манганари 1838 г. – [5 миль в дюйме] [4]. – СПб., 1840. – 1 к.: 1 цв., печать; 65x96 см. – Грав. печать: «Ч. Гидрографическое Депо» (інв. № 13222), також надає детальні відомості, що притаманні картам цього профілю.

«Карта Чорного моря, в Древности Понт Эвксинский / Описи Кап.-Лейт. Е. Манганари с 1828 по 1836. – [18 миль в дюйме] [4]. – СПб., 1840. – 1 к.: 1 цв., печать; 65x98 см. – Печать: «Ч. Гидрографическое депо» представлена у збірці сектору в чотирьох гравірованих примірниках різних років (три прим. 1940 р.; інв. № 7583 (має авторські правки), 15822, 19127; один примірник виправлений і гравірований при Гідрогр. Частині в Миколаєві в 1861 р.; грав. М. Єфімов випущена з уточненою координатною сіткою). Крім того, у наявності рукописний авторський варіант карти. На рукописному документі відсутня як така назва карти, а також умовні позначення, що вірогідно вказує на те, що це один з робочих варіантів.

Судячи з того, що перший друкований випуск був гравірований в 1840 р., можна припустити, що карта виконана в 1838–1839 рр. На цьому документі практично відсутня інформація по південному узбережжю. Вздовж інших частин моря визначені переважно миси та бухти. Що стосується узбережжя Азовського моря, що також представлено на карті, то тут визначена лише берегова лінія. В пояснювальній частині легенд вказано, що узбережжя визначені тригонометричними засобами та астрономічними спостереженнями. Глибини в Чорному морі позначені в сажнях шестифутової Англійської міри, а в Азовському морі, річках та їх гирлах – у футах.

Крім узагальнюючих карт Чорного та Азовського морів є карти окремих ділянок узбережжя, заток та портів. Це: «Днепровский Лиман, в Древности Борисфен, от Устья Буга до Острова Березани / Описи Кап.-Лейт. Е. Манганари 1826 г. – М-б в мор. милях. – Николаев: Гидрогр. Черномор. Депо, 1836. – 1 к., 1 цв., печать; 49x94 см. – Грав. печать:

«Ч. Гидрографическое Депо» (інв. № 15827); «Днепровский Лиман / Кап.-Лейт. Е. Манганари 1836 г. – М-б в геогр. милях. – СПб.: Б. изд-ва, 1841. – 1 к.: 1 цв., печать; 63x92 см. – Грав. – Монтирована на полотне. – Печать: «Ч. Гидрографическое Депо» (інв. № 15825). Ця карта новіша і відрізняється від попередньої більшим об'ємом інформації: для опису охоплена ширша територія, нанесені населені пункти, зроблені уточнення та виправлення. Останні документи цього автора з нашої збірки це: «Бухта Геленджик. Туземцы называют Кутлузи. Рейд Анапа, в Древности Синдики / Кап.-Лейт. Е. Манганари 1833 г. – М-б в мор. милях. – Николаев: Гидрогр. Черномор. Депо, 1838. – 2 к. (1 л.): 1 цв., печать; 65x95 см. – Грав. печать: «Ч. Гидрографическое Депо» (інв. № 17384); «Севастопольский порт, в Древности Ктенус. Татарами назывался Ахтиар. Залив Евпатория. Залив Ак-Мечеть / Кап.-Лейт. Е. Манганари 1936 г. – 1:32 886, 0,45 ит. миль в дюйме, 390,6 саж. в 1 дюйме [авторська правка], 1:16 808,40, 0,23 ит. мили в дюйме. – СПб.: Б. изд-ва, 1841. – 3 к. (1 л.): 1 цв., печать, ил.; 62x95 см. – Грав. – Монтирована на полотне. – Печать: «Гидрографическая Часть Никол. Порта. Ил.: М[аяк] Херсонский; Маяки Инкерманские или Севастопольские (Створные); Ц[ерковь]. Ак-Мечеть» (інв. № 15851).

Із картографічних творів молодшого з братів Манганарі – Михайла Павловича – в фонді сектору картографічних видань зберігаються зведені в одну шкіряну обкладинку 2 аркуші: 1-й – «Карта Мраморного моря, в Древности Пропонтида / Описи Кап. 1-го ранга М. Манганари с 1845 по 1848; грав. К. Ноак. – Испр. в 1869, 1872 гг. – 1:374 169,6, 5,12 ит. миль в дюйме и др. – СПб.: Б. изд-ва, 1853. – 17 к.: (1 л.): цв., 16 доп. к., рис., печать; 66x102 см, в обложке 23x16 см. – Монтирована на полотне»; 2-й – «Пролив Дарданельский, в Древности Элеспонт. Пролив Константинопольский, в Древности Босфор Оракийский / Описи Кап. 1-го ранга М. Манганари 1848. – Доп. 1857 г., Испр. 1869, 1872 гг. – 1:168 084, 2,3 ит. мили в дюйме, 1:63 579,60, 0,87 ит. мили в дюйме и др. – СПб.: Б. изд-ва, 1853. – 5 к. (1 л.): цв., 4 доп. к., рис., печать; 66x102 см, в обложке 23x16 см. – Монтирована на полотне». – Печать: «Гидрографическая Часть Никол. Порта» (інв. № 3850; А 485). На цих роботах крім акваторії моря приведено ще багато карт рейдів, бухт, заток, островів та ін., кожна з яких детальна і має свій масштаб: «Рейд Кемер», «Рейд Пиватос или Боадос», «Рейд Артаки или Эрдек», «Бухта Буюк Чекмедже», «Бухта Паша-Лиман и Рейд Кутали», «Принцёвы острова», «Острова Андрея, Георгия и Мекса», «Залив Никомидийский», «Перешеек полуострова Кизика», «Порт и город Тенедос», «Порт Константинопольский» та ін. Також нанесені гравюри описів берегів.

Картографічні твори середини ХІХ ст. залишалися дуже актуальними

і через сто років. При виданні «Юлії Чорного моря» 1937 р. є посилання на те, що для окремих закордонних ділянок Чорноморського узбережжя карти братів Манганарі були єдиними відомими та достовірними на той час [15]. Сьогодні про родину Манганарі нагадує лише названий на їх честь мис у Камишовій бухті м. Севастополя.

Список використаних джерел

1. *Гриневецкий С. Р.* Черноморская энциклопедия / С. Р. Гриневецкий, И. С. Зонн, С. С. Жильцов. – М. : Междунар. отношения, 2006. – С. 350–351.
2. Манганари // Энциклопедический словарь. – СПб. : изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1896. – Т. 18а. Малолетство – Мейшагола. – С. 526.
3. Николаевцы // Энциклоп. словарь (200 персоналий, 1500 портретов и иллюстраций). – Вып. 7. – Николаев : Возможности Киммерии, 1999. – С. 216–217.
4. Каталог атласов, карт, планов, видов, альбомов, руководств для плавания и проч. / Гл. Гидрограф. Упр. Мор. М-ва. – Испр. по 1-ое Марта 1902 г. – СПб., 1902. – 140 с.
5. *Пряхин Ю. Д.* Греки в истории России XVIII–XIX веков: Исторические очерки / Ю. Д. Пряхин. – СПб. : Алетейя, 2008. – (Сер. «Новогреческие исследования»). – С. 241 – 255.
6. *Пряхин Ю. Д.* Братья Манганари в истории России / Ю. Д. Пряхин // Из глубины времен. – 2000. – № 12. – С. 124–137.
7. *Макареев М. В.* Черноморский морской флот в биографиях командующих. 1783–2004 / М. В. Макареев, Г. Н. Рыжонков. – Севастополь. : Мир, 2004. – Т. 1. : 1783–1917. – С. 104–107.
8. Общий морской список. Ч. VII. Царствование Алекс. I. Д – О. – СПб., 1893. – С. 472–477.
9. Общий морской список. Ч. X. Царствование Николая I. – СПб., 1898. – С. 630–632.
10. *Адмирал М. П.* Манганари : [некролог] // Кронштадтский вестник. – 1887. – 11 (24) февраля.
11. Греки на українських теренах. Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти. – К. : Либідь, 2000. – С. 149.
12. *Шовкопляс Т. І.* Брати Манганарі та їх гідрографо-картографічні дослідження (за матеріалами картографічного фонду НБУВ) / Т. І. Шовкопляс, А. Л. Герус // Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку : зб. наук. пр. / відп. за вип. А. А. Москалюк. – К. : ДНВП «Картографія», 2008. – Вып. 3. – С. 251–256.
13. Записки Одесского общества истории и древностей. Т. 2, отд. 2, 1850. – С. 722–725.
14. Записки Одесского общества истории и древностей. Т. 3, 1853. – С. 144–150.
15. *Крючков Ю.* Исследователи Чорного моря // Южная правда. – 1986. – 15 нояб.

УДК 002.2[001.814 - 929] Морачевський П. С.

Тетяна Котенко,

аспірантка НБУВ

РОЛЬ І. Г. КУЛЖИНСЬКОГО У СТАНОВЛЕННІ П. С. МОРАЧЕВСЬКОГО ЯК ПЕДАГОГА Й ПИСЬМЕННИКА

Уперше розглядається становлення П. С. Морачевського як педагога й письменника у зв'язку з особистістю І. Г. Кулжинського (20-ті – поч. 30-х років XIX ст.). Простежується роль Кулжинського в процесі розвитку молодого Морачевського.

Ключові слова: П. С. Морачевський, І. Г. Кулжинський, українська культура, педагогічна та літературна діяльність, вірш, поема.

Розвиток педагогічної діяльності й літературної творчості молодого П. С. Морачевського (1806–1879) [12; 14; 19], майбутнього українського просвітителя середини XIX ст.¹, безпосередньо пов'язаний з ім'ям І. Г. Кулжинського (1803–1884) [3, с. 99] – відомого в XIX ст. українського й російського письменника, літературознавця, етнографа, фольклориста, автора праць історичних, релігійно-богословських та педагогічних (підручники для гімназистів – з російської та латинської мов, з історії).

Далі простежимо роль І. Г. Кулжинського в становленні П. С. Морачевського як педагога та письменника в 20-х – на початку 30-х років XIX ст. При цьому необхідно відзначити, що в цей період Кулжинський і сам ще розвивався як педагог, письменник і вчений, і був лише на три роки старший за Морачевського. Проте, вже в середині 20-х років XIX ст. І. Г. Кулжинський був досить знаним літератором, хоча тільки в 1823 р. закінчив Чернігівську духовну семінарію й одержав посаду вчителя катехізису, грецької мови, російської й слов'янської граматики в Чернігівському духовному училищі. Саме Кулжинському належала перша критична розвідка про українську літературу – «Некоторые замечания касательно истории и характера малорусской поэзии» (1825) [5], в якій ним високо було оцінено творчість тогочасних українських письменників,

¹ П. С. Морачевський перший здійснив переклади книг Нового Завіту та Псалтиря тогочасною українською літературною мовою, прагнучи дати українському народові Слово Боже рідною мовою.